

LIMBA ARABĂ – DIGLOSIE, PLURILINGVISM ȘI MULTILINGVISM ÎN SPAȚIUL LINGVISTIC ARAB

ARABIC – DIGLOSSIA, PLURILINGUALISM AND MULTILINGUALISM
WITHIN THE ARABIC LINGUISTIC SPACE

(Abstract)

Just like all the other languages, Arabic is characterized by the co-existence of different levels of speech, influenced by historical, cultural and social features.

Modern Standard Arabic presents a particular unmet situation in any other language. On the one hand, it has a standard variant, literary or written language, which the Arab researchers called *al-fuṣḥā* (*high level*). On the other hand, there are several spoken varieties of the language; they usually vary from one Arab country to another and even from an Arab region to another within the same country. There is also a lower level (*low level*), which is identified in all cases with the spoken variant of each language with idioms or spoken dialects.

Along with standard or literary variant, Arabic is characterized by several spoken variables more or less different from one country to another and even from one area to another within the borders of either the current Arab countries. This “duality” (*izdiwāğīyya luğawiyya*) is very old, both levels dating from the period prior to Islam. In other words, the phenomenon diglossia has a very long historical tradition, in terms Arabic. In this article, the author aims to identify some of the features of diglossia, multilingualism and plurilingualism in the Arab geographical area.

Keywords: diglossia, linguistic duality, multilingualism, Arabic modern dialects.

1. Apariția diglosiei în spațiul lingvistic arab

Limba arabă literară a avut și are în continuare un rol decisiv în reconstituirea identității arabe în epoca formării conștiinței naționale în țările arabe în perioada stăpânirii otomane și apoi a puterilor occidentale.

Toate limbile se caracterizează prin existența în ele a unor niveluri diferite ale vorbirii, care funcționează datorită unor factori diverși, de ordin istoric, cultural, dar mai ales de ordin social. În general, sociolingviștii vorbesc de un nivel înalt/superior (*high level*) care se identifică cel mai adesea cu limba literară sau varianta standard a fiecărei limbi și de un nivel inferior/de jos (*low level*) care se identifică în toate cazurile cu varianta sau variantele vorbite ale fiecărei limbi, cu idiomurile vorbite sau cu dialectele. În cele mai multe cazuri, acest nivel se manifestă de la o limbă sau alta prin mai multe grade sau subvariante. Limba arabă actuală prezintă o situație particulară, neîntâlnită în nicio altă limbă, care se prelungește în trecut până în vremuri greu de stabilit. Pe de o parte, ea are o variantă standard sau literară, respectiv limba scrisă, pe care cercetătorii arabi au denumit-o și continuă să o denumească prin expresia tradițională *al-fuṣḥā* („varianta limbii cea mai elocventă” sau *al-luġa al-faṣīḥa* „limba elocventă”).

Pe de altă parte, există varianta vorbită sau mai bine zis variantele vorbite, pentru că ele pot fi mai multe la număr și diferite de la o țară arabă la alta și chiar de la o zonă arabă la alta în interiorul aceleiași țări.

Cercetătorii arabi folosesc termeni diferiți pentru desemnarea acestor variante; cel mai utilizat dintre aceștia, poate și datorită conciziunii sale, este (*al-luġa*) *al-‘āmmiyya* „limba vulgară/populară”. Dar, alături de acesta, se folosesc și expresiile *al-luġa ad-dāriġa* „limba curentă” și *al-lahġa*, pl. *al-lahġāt* „dialectul/dialectele”, eventual cu determinantul adjectival *al-‘āmmiyya* „popular”, adică *al-lahġāt al-‘āmmiyya* „dialectele/idiomurile populare/vorbite”.

Pentru a caracteriza situația socio-lingvistică a arabei din epoca modernă, lingviștii folosesc de mai multă vreme termenul de *diglosie*, utilizat de Ferguson într-un articol publicat în 1959 (Ferguson 1959: 329), deși termenul ca atare apare în titlul unui articol al arabistului francez W. Marçais încă din 1930.

Definiția pe care o dă Ferguson diglosiei pornește de la analiza poziției unor limbi definitorii precum: araba, greaca modernă, germana elvețiană și creola haitiană: „Diglosia este o situație lingvistică relativ stabilă, în care pe lângă dialectele principale ale limbii, există o varietate suprapusă foarte diferită, extrem de codificată, vehicul al unui vast și apreciat corpus de literatură scrisă, fie dintr-o perioadă mai veche, fie dintr-o altă comunitate lingvistică care este învățată mai ales prin educație oficială și este utilizată, în esență, pentru exprimarea scrisă și orală cu caracter formal, dar care nu este folosită de nici un sector al comunității pentru conversația uzuală”¹. Această situație

¹ Aceasta este definiția termenului *diglosie* în traducerea românească a articolului, apărută în volumul *Socio-lingvistică*, semnat de Liliana Ionescu-Ruxandoiu și Dumitru Chițoran, preluare din Anghelescu, Nadia, *Limba și cultură în civilizația arabă*, p. 150.

de diglosie facilitează fenomenul de schimbare de cod prin care un vorbitor oscilează între cele două varietăți fără să își dea seama, câteodată chiar în cadrul aceleiași propoziții.

În limba arabă există o dihotomie între două varietăți lingvistice ale aceleiași limbi folosite de vorbitori în condiții diferite. Limba arabă prezintă „o situație unică de diglosie între marile limbi ale omenirii” (Dobrișan 2009:10). Această situație lingvistică, care a fost denumită de către lingviștii arabi „dualitate lingvistică” și „diglosie” de către scriitorii englezi, este produsul unei lungi istorii de transformări politice, culturale, sociale și religioase începute din perioada pre-islamică, studiate de Chejne Anwar și Anis Ibrahim. Chejne în 1969 a identificat trei tipuri de arabă:

- a) araba clasică, care aparține timpurilor medievale, limba poeziei pre-islamică și a Coranului, care a fost standardizată după procesul de codificare pentru a deveni limba administrației și științelor. Aceasta coexistă cu multe dialecte arabe;
- b) araba modernă standard, care este comună cu araba vorbită în țările arabe astăzi și care se bazează și este inspirată de Araba Clasică, cu o morfologie, gramatică și sintaxă similară cu toate că are încorporat un vocabular nou;
- c) limba vorbită, care este formată dintr-un număr mare de idiomuri, fiecare deosebindu-se prin caracteristici particulare.

Limba arabă a fost și este considerată în continuare instrumentul religiei, relația strânsă dintre limba arabă și Islam fiind reflectată în credințele și atitudinile musulmanilor de-a lungul secolelor. Limba arabă standard este considerată un instrument de cultură, simbolul unității și a măreției trecut. Chejne Anwar oferă o perspectivă cuprinzătoare și elaborată de istorie și una a dezvoltării limbii arabe care arată influența modelelor politice, culturale, sociale și religioase asupra limbii. Acesta a discutat despre cele trei etape ale istoriei limbii: ascensiunea, dezvoltarea și declinul, adăugând la acestea și etapa renașterii. Limba arabă a cunoscut o ascensiune odată cu nașterea Islamului, a evoluat odată cu dezvoltarea Imperiului Musulman, atunci când limba a fost obiectul unui studiu intensiv, devenind o limbă de natură urbană și internațională.

Chejne susține că în anul 1258 odată cu prăbușirea califatului din Bagdad începea o nouă eră în istoria politică a națiunii arabe, ale cărei trăsături dominante erau ignoranța și analfabetismul, reflectate printr-un declin și o stagnare a limbii. Stagnarea limbii referindu-se aici, la faptul că au fost scrise foarte puține lucrări literare, limba standard fiind foarte rar utilizată în afara centrelor religioase și, mai mult decât atât, limba arabă a încetat să mai fie limba oficială. În schimb, turca, persana și alte limbi locale au reușit s-o înlocuiască cu ușurință. Ca rezultat al acestei perioade de stagnare, în special

ultimele secole de stăpânire otomană, dialectele au început să fie folosite pe scară largă, în detrimentul limbii arabe standard, care era considerată ca putând să renunțe la cuvintele de bază, pentru ca ulterior să poată fi adaptată la viața modernă: „În secolul al XIX-lea limba arabă nu se mai folosea, fiind înlocuită de un număr de dialecte și ori de câte ori limba arabă este scrisă, dialectele se afirmă” (Chejne 1999: 84).

Odată cu apariția colonizării din secolul al XIX-lea, ce a adus cu sine noi tipare lingvistice, doi factori au fost introduși.

În primul rând, limba arabă standard a fost contestată și atacată ca fiind stagnantă, greoaie și că ar fi un simbol al trecutului. Limbile vest-europene, franceza în nord-vestul Africii și engleza în est au fost încurajate și impuse.

În al doilea rând, drept consecință a celor ilustrate mai sus, conștiința gânditorilor și naționaliștilor arabi s-a trezit. Încercări de revitalizarea a limbii arabe standard au început în secolul al XIX-lea, continuând pe parcursul secolului următor, insistându-se pe faptul că aceasta este superioară și că reprezintă stâlpul naționalismului. Prin aceste mișcări de reformă, dialectele și dualitatea lingvistică au devenit subiecte de discuție în cercurile academice, lingvistice și educaționale.

O parte din istoria problemei lingvistice cu care ne confruntăm în prezent se referă la controversa din jurul dezvoltării, originii dialectelor moderne și a diglosiei. Au fost făcute încercări pentru a reconstrui o formă omogenă colocvială drept o sursă a dialectelor moderne. Aceasta a fost în cea mai mare parte inspirată de metodele tradiționale în lingvistică unde variația limbii a fost tratată marginal. Unii gramaticieni arabi au susținut că dialectele moderne sunt per ansamblu descendente liniari ai limbii arabe standard și, de asemenea, reprezintă „coruperi” ale arabei standard. Pe de altă parte, un alt grup al gramaticienilor arabi din care făcea parte și Blau susține că aceste dialecte moderne sunt doar o continuare a dialectelor tribale vechi. Blau afirmă în toate publicațiile sale că dialectele moderne sunt descendente ale dialectelor pre-islamice și că s-au dezvoltat prin procesul derivațional, ajungând la această formă din prezent și prin intermediul contactelor cu limbile indigene (aramaica și siriaca). Autorul consideră că nu a existat diglosie înainte de Islam și susține că aceasta s-a născut după apariția Islamului ca rezultat al marilor cuceriri arabe și ca urmare a schimbărilor sociale și a contactelor strânse cu limbile popoarelor cucerite (v. Blau 1965: 16).

În sfârșit, Abdo, în 1973 oferă un argument lingvistic convingător, respingând teoriile potrivit cărora dialectele s-ar fi dezvoltat din limba arabă standard. Acesta susține teoria conform căreia limba arabă standard ar fi rezultat dintr-un amestec de dialecte. Argumentul său de bază se concentrează în jurul alternativelor și a neregularităților care există atât în limba arabă standard, cât și în dialecte. Și astfel, această controversă legată de istoria limbii arabe continuă, fără a se ajunge la o concluzie unanim acceptată. Astfel de

studii istorice sunt importante pentru prezent, deoarece trecutul are o strânsă legătură cu prezentul.

2. Problematika dualității lingvistice în spațiul arab

Problema dualității lingvistice a limbii arabe a fost subiectul multor studii literare și filologice, cu mult înainte ca Ferguson să își expună, în anul 1959, convingerile sale legate de diglosie. Potrivit lui Schmidt, studiile din secolele al IX-lea erau „motivate de atitudinile conflictuale legate de utilizarea și studiul dialectelor în detrimentul limbii arabe standard” (Schmidt 1974: 11). De la sfârșitul secolului al XIX-lea, o lungă și controversată dispută s-a generat între gramaticienii arabi, cu privire la varianta care trebuie întrebuintată, precum și la simplificările limbii arabe literare care trebuie introduse pentru ca limba să vină în întâmpinarea nevoilor tot mai complexe ale societății arabe. Trei tendințe de gândire au fost identificate:

1. tendința susținută de către conservatori, conform căreia limba arabă standard trebuie menținută, iar dialectele suprimate;
2. tendința susținută de către dialectologi, care considerau că dialectele trebuie adoptate în detrimentul limbii literare;
3. tendința îmbrățișată de către reformiști, care susțineau că limba arabă standard este o variantă extrem de prestigioasă care nu poate fi înlocuită, dar care poate fi simplificată pentru a se adapta societății moderne.

Din aceste trei abordări se poate observa că fiecare grup susține o variantă în detrimentul celorlalte, ignorând funcțiile pe care le are fiecare în comunitatea de vorbitori, precum și relațiile dintre variante. Prin urmare, niciuna dintre reformele menționate mai sus nu poate, fie practic, fie funcțional, să rezolve problema.

Limba vorbită a constituit rareori subiectul studiilor lingvistice, în afara unor descrieri sumare ale anumitor dialecte colocviale, bazate pe metode descriptive tradiționale.

„Limba vorbită se situează la suprafața existenței în imediat, în timp ce limba literară, bazată pe ideea de relație, de analiză, de sinteză, atinge străfundurile personalității umane. Această diglosie este înscrisă în sufletul omenesc și de aceea diferența între limba vorbită și limba literară există pretutindeni, în grade diferite” (Anghelescu 1986: 144).

Pornind de la o serie de particularități lingvistice, în principal din domeniile morfologiei și foneticii, dialectele arabe se împart din punct de vedere geografic în două grupuri regionale majore: de **Est** și de **Vest**, iar din punct de vedere social în două tipuri: **sedentare și beduine** (Dobrișan, Mareș 2014: 168). Așadar, în plan geografic sau regional, dialectele se împart în două grupuri mari:

- dialectele vorbite în aria de Est (*al-Mašriq*¹ قرشَمَلَا) a lumii arabe;
- dialectele vorbite în aria de Vest (*al-Mağrib*² بَرغَمَلَا), nume scris de obicei în limbile europene cu transcrierea *gh* pentru *ğ* și vocala *e*, adică *Maghreb* (cu derivatul adjectival *magrebit*).

3. Concluzii

Privind lumea arabă în ansamblu, se constată că problemele cu care se confruntă limba arabă în toate zonele acesteia sunt în bună măsură asemănătoare, numai că intensitatea lor diferă de la o regiune la alta. Dacă ținem seama de faptul că ele rezidă în primul rând în pericolele pe care le prezintă unele limbi străine, situația amintește într-un fel de cea existentă în timpul dominației otomane și coloniale, când cunoașterea limbilor ocupanților era o condiție pentru obținerea unei slujbe, și când araba era concurată în domeniile administrației și învățământului de către acestea.

Și, ca și atunci, poziția limbii arabe literare pare să fie subminată și de idiomurile vorbite care sunt folosite în învățământ, în mijloacele de comunicare și chiar în literatura beletristică într-o măsură foarte mică sau în orice caz din ce în ce mai mică.

Unii cercetători atrag atenția asupra pericolelor derivând dintr-o astfel de situație, afirmând chiar că încurajarea folosirii idiomurilor vorbite în locul limbii standard nu mai este doar un simplu subiect de discuție, ci este pe cale să se realizeze în practică, îndeosebi după ce mijloacele de informare au aplicat această experiență prin intermediul televiziunii sau prin satelit, prezentând unele programe în dialect, transpunând în dialect limba vorbită în filmele de animație destinate copiilor și ajungând să transmită chiar unele teledocumentare citite în dialect.

Se apreciază, de asemenea, că procentul ridicat al analfabetismului din țările arabe, estimat la 30% din totalul populației și la 25% din copiii de vârstă școlară, este și el de natură să încurajeze orientarea către dialectele vorbite.

Pornind și de la faptul că accentul se pune de multe ori mai degrabă pe deosebirile dintre țările arabe decât pe asemănările dintre ele, pe lucrurile comune și pe necesitatea înțelegerii și cooperării, a apărut mai ales în cercurile străine interesate discuția despre posibila scindare a națiunii arabe în mai multe mici națiuni la nivelul actualelor state arabe sau chiar și mai mici, despre posibila dispariție a limbii arabe literare și evoluția actualelor dialecte

¹ *Al-Mašriq* înseamnă ‘(partea de la) Răsărit, Est(ul)’.

² *Al-Mağrib* înseamnă ‘Asfințit, Apus al Soarelui; partea / zona de Vest / Apus’ și de aici cele două semnificații ale cuvântului *Al-Mağrib*: ‘locul unde asfințește Soarele, Apus, Vest’ și ‘momentul/timpul când asfințește soarele’ – de unde derivă *ṣalāt el-Mağrib* ‘rugăciunea de la asfințitul soarelui; una din cele cinci rugăciuni zilnice ale credincioșilor musulmani’.

în direcția unor limbi separate, și lucrurile nu mai par să se oprească doar la nivelul unor deziderate.

Dar, pe de altă parte, situația actuală se deosebește în mod radical și de cea existentă în timpul ocupației străine întrucât au apărut numeroși factori de natură să consolideze poziția limbii arabe.

În primul rând, au fost înființate succesiv, în decursul primei jumătăți a secolului al XX-lea, Academia de Limba Arabă din Damasc (1919), Academia de Limba Arabă din Cairo (1932) și Academia de Limba Arabă din Bagdad (1947), iar în ultimele decenii au fost create o serie de noi asociații pentru apărarea limbii arabe în numeroase alte state arabe.

În al doilea rând, conștiința de condițiile noi pe care trebuie să le înfrunte limba arabă în epoca mondializării, responsabilii politici și culturali, alături de savanții lingviști cei mai de seamă, au organizat în preajma începutului noului mileniu și în primii lui ani o serie de manifestări arabe și internaționale în care au luat în discuție provocările cărora trebuie să le facă față limba arabă în epoca actuală și în viitor, adoptând poziții și decizii de natură să contracareze evoluțiile negative.

În nenumărate împrejurări s-a subliniat nevoia implicării mai eficiente a autorităților politice, culturale și științifice pentru impunerea limbii arabe literare, pentru interzicerea folosirii dialectelor în mijloacele de informare, pentru arabizarea instituțiilor financiare și economice, stabilindu-se cu mai mare discernământ în ce măsură este nevoie de folosirea limbilor străine în aceste domenii.

Cum cea mai gravă amenințare la adresa limbii arabe în ultimile două secole a derivat din încercarea de înlocuire a limbii arabe literare cu limbile ocupanților sau cu idiomurile vorbite, tot mai mulți lingviști arabi de seamă au subliniat necesitatea colaborării tuturor factorilor de decizie, a instituțiilor și cercetătorilor la efortul de impunere a limbii arabe literare.

Dacă aspiră la edificarea unui singur bloc arab, așa cum se întâmplă în alte zone ale lumii, arabii trebuie să folosească limba comună unică adică *al-fuṣḥā*. Națiunea arabă are nevoie de o limbă unică, unitară așa cum este *al-fuṣḥā*, care trebuie să fie folosită în întregul proces de învățământ – cu toate etapele și specialitățile sale – și în toate mijloacele de informare.

BIBLIOGRAFIE

Angelescu, Nadia, 1986, *Limbar și cultură în civilizația arabă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.

Blau, Yeroshua, 1965, *The emergence and linguistic background of Judeo-Arabic: A study of the origins of Middle Arabic*, Oxford, Scripta Judaica.

- Chejne, Anwar G., 1999, *The Arabic language Its role in history*, Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Dobrișan, Nicolae, 2009, „Limba arabă: O diglosie dinamică”, *Analele Universității, seria Științele limbii și dinamica predării*, București, Pro Universitaria, p.10–32.
- Dobrișan, Nicolae, Roxana Mareș, 2014, *Compendiu de dialectologie arabă*, ed. a doua, adăugită și revizuită, București, Pro Universitaria.
- Ferguson, Charles, 1959, „Diglossia”, *Word magazine, Journal of International Linguistic Association*, nr. 15, p. 325–340.
- Schmidt, Richard W., 1974, *Sociostylistic variation in Spoken Egyptian Arabic: a re-examination of the concept of diglossia*, Brown University Press.

Roxana MAREȘ
Universitatea Creștină „Dimitrie Cantemir”, București